

elfde jaargang nummer 3 | 1970

KLEIO

1940

1945

1970

Tijdvak van
uitersten...!

1-5 mei 1970

VERENIGING VAN GESCHIEDENISLERAREN IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

DR. TH. H. J. STOELINGA, *voorzitter*; Jagersdreef 98, Driebergen, tel. 03438-21 62.

C. M. H. BOSCH, *vice-voorzitter*; Borskilaan 7, Bloemendaal, tel. 023-61723.

C. L. A. DANIËLS, *1e secretaris*; Apolloplantsoen 23, Zaandam, tel. 02980-65602

DRS. A. J. M. VAN DER EERDEN, *2e secretaris*; Essesteijnstraat 4, Voorburg, tel. 070-863757.

M. LEEFLANG, *penningmeester*; Berkenlaan 13, Enkhuizen, tel. 02280-3152; postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N. te Enkhuizen.

DRS. G. J. GERBSCHIED, Amsterdam.

DRS. G. A. J. GIEZEMAN, Voorburg.

B. P. L. LÜCKER, Tegelen.

DR. P. VAN DER MEULEN, Bilthoven.

G. S. SCHAAFSMA, Breda.

CONTRIBUTIE

f 25,— per kalenderjaar, het abonnement op KLEIO inbegrepen.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden dienen te worden gericht aan: Administratie V.G.N., Mient 272, 's-Gravenhage, tel. 070-682998. Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school van hoofdbetrekking.

COMMISSIES

DIDACTIEKKOMMISSIE

DR. P. VAN DER MEULEN, *voorzitter*, Nicolailaan 17, Bilthoven, tel. 030-78 38 69

J. G. TOEBES, *secretaris*, Groesbeekseweg 436, Nijmegen, tel. 08800-3 03 83

A. C. E. JANSE, *penningmeester*, Oranjelaan 13, Castricum, tel. 02518-5 35 48

postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didactiekcommissie V.G.N.

P. BAARDSE, Rotterdam; DRS. J. H. BIERLING, IJmuiden; C. M. H. BOSCH,

Bloemendaal; A. P. DIJKSTRA, Meppel; MEJ. DRS. H. L. A. FURNÉE, Den Haag;

A. W. PARENT, Deurne.

COMMISSIE POSTACADEMIALE FORMING

De gegevens over de P.A.-commissie staan vermeld op de laatste tekstpagina van dit nummer.

KLEIO

Orgaan van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland.

Redactie: DR. P. A. M. GEURTS, DRS. H. J. NANNEN, DR. G. J. VAN DE POLL, DRS. G. W. M. TOMASSEN, H. E. DE WOLFF.

Secretaris: DRS. A. C. H. J. VAN NOORT, Oranjelaan 101, Lisse, tel. 02530-4527.

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 15,— per kalenderjaar; studentenabonnement: f 10,— per kalenderjaar. Opgave aan Administratie V.G.N., Mient 272, 's-Gravenhage, tel. 070-682998.

KLEIO DIDACTICA

Nummers te bestellen door overschrijving van het verschuldigde bedrag op postrekening 128701 t.n.v. de penningmeester van de V.G.N. te Enkhuizen, met vermelding welk nummer wordt gewenst.

Correspondentie over deze bestellingen: Administratie V.G.N., Mient 272, 's-Gravenhage, tel. 070-682998.

Kleio en Kleio Didactica worden uitgegeven door de V.G.N. in samenwerking met de Stichting Onderwijs Oriëntatie, gevormd door de uitgevers J. M. Meulenhoff - J. Muusses - Nijgh & Van Ditmar - Spruyt, Van Mantgem & De Does - W. J. Thieme.

GESCHIEDENIS VAN VER EN NABIJ

Verspreide geschriften van

Dr. Th. J. G. Locher

Bundel aangeboden bij zijn afscheid

als hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Leiden

Met ingang van 1 september 1970 heeft dr. Th. J. G. Locher, die in die maand zeventig jaar wordt, ontslag gevraagd als hoogleraar in de algemene geschiedenis en de wijsbegeerte der geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden.

In de bijna vijf en twintig jaren van zijn professoraat, en ook daarvoor, heeft hij op verschillende gebieden der geschiedwetenschap studies het licht doen zien. Speciaal op het gebied der Oosteuropese geschiedenis, dat der historiografie en der geschiedfilosofie is een ruime keuze mogelijk voor een bundel, hem aan te bieden bij zijn afscheid.

Een redactie, bestaande uit twee van zijn naaste collega's, prof. dr. W. den Boer en prof. dr. B. W. Schaper, zijn leerlingen, prof. dr. F. W. N. Hugenholtz te Utrecht en prof. dr. E. H. Kossmann te Groningen en de leden van professor Lochers staf, mevrouw drs. C. de Zeeuw-Musterd, drs. P. de Buck en drs. J. F. Jacobs, heeft – overigens met professor Lochers bijstand – een representatieve selectie van Lochers geschriften gemaakt. Een opgave hiervan is in deze prospectus opgenomen.

Ondergetekenden hebben zich gaarne bereid verklaard deze uitgave aan te bevelen bij allen, die professor Locher als vriend, docent en examiner hebben leren kennen en waarderen. Hiertoe behoren niet alleen zijn vele leerlingen te Leiden, maar ook zij, die gedurende vele jaren bij de examens voor de diplomatieke dienst van zijn deskundige en humane beoordeling hunner prestaties zeker konden zijn.

COMITE VAN AANBEVELING

prof. dr. D. van Arkel, Leiden

prof. dr. J. N. Bakhuizen van den Brink, Leiden

prof. dr. R. F. Beerling, Leiden

prof. dr. J. W. Bezemer, directeur van het Oost-Europa Instituut Amsterdam

prof. dr. A. W. Byvanck, Leiden

prof. dr. A. E. Cohen, decaan van de Faculteit der Letteren, Leiden

prof. dr. S. Dresden, Leiden

prof. dr. A. F. P. Hulsegue, Leiden

prof. dr. A. A. Kampman, directeur van het Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul

jhr. A. P. C. van Karnebeek, oud-ambtenaar van de Buitenlandse Dienst, 's-Gravenhage

prof. dr. J. H. Kernkamp, Utrecht

dr. P. G. J. Korteweg, journalist, Laren (N.-H.)

dr. C. V. Lafaber, leraar te Tilburg

prof. dr. G. W. Locher, Leiden

prof. dr. R. van der Meulen, te Emmen

prof. dr. O. Odložilík, University of Pennsylvania, Philadelphia

prof. dr. J. Presser, te Bergen (N.-H.)

dr. E. H. Reerink, oud-president-curator van de Rijksuniversiteit te Leiden

prof. dr. K. van het Reve, Leiden

prof. dr. L. J. Rogier, Nijmegen

mr. J. V. Rijpperda Wierdsma, lid van de Raad van State, Oegstgeest

prof. dr. I. Schöffer, Leiden

prof. dr. J. W. Schulte Nordholt, Leiden

prof. dr. C. Soeteman, secretaris van de Senaat, Leiden

prof. dr. K. W. Swart, University College London

prof. dr. D. Wiersma, Leiden

dr. J. J. Woltjer, Leiden

prof. dr. E. Zürcher, Leiden

INHOUD

INLEIDING

HISTORIOGRAFIE EN GESCHIEDFILOSOFIE

Johan Huizinga

Romein en de historische objectiviteit

Romeins jongste bundel

Bij de dood van Jan Romcin

Toynbees antwoord

Een schakel in de ontwikkeling van de cyclische geschiedopvatting

Die Überwindung des europäozentrischen Geschichtsbildes

Ephoros' jüngste Nachkommen

Geschiedenisfilosofie in Nederland

Over historisch relativisme

SLAVICA

Het panslavisme bij de Tsjechen en Slovakken

Thomas Garrigue Masaryk

Over de verhouding van Oost en West in de Europese geschiedenis

Rusland en het Westen in de ogen der oudere slavofielen

Het beeld van Rusland in de zestiende-eeuwse Europese beschrijvingen

Willem de Clercq over Rusland

Gezicht op Moskou

De raadselen van de Russische Revolutie

VERZOENING DER TEGENSTELLINGEN

Nationalstaat und europäische Ordnung

De vijand en de vrijheid

BIBLIOGRAFIE

REGISTER

BIBLIOGRAFISCHE GEGEVENS:

VIII, 392 pp. geb. f 36.—

ISBN 90.6021.004.2

De intekenprijs tot 1 juli 1970 bedraagt f 29.50

UNIVERSITAIRE PERS LEIDEN

Pieterskerkhof 38 / Postbus 33 / Leiden
Tel. (01710) 23426

BESTELBILJET

Ondergetekende verzoekt te zenden

via boekhandel
rechtstreeks van de uitgever

..... ex. Geschiedenis van Ver en Nabij. Verspreide geschriften van
Dr. Th. J. G. Locher

tegen de intekenprijs f 29.50 / Na 1 juli 1970 f 36.—

Naam :

Adres :

Plaats :

Datum : Handtekening

KLEIO

*Tijdschrift van de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland
(V.G.N.)*

ELFDE JAARGANG - NUMMER 3 - APRIL 1970

TER INLEIDING

De april-uitgave van dit maandblad staat in het teken van het tijdperk 1940-1945 en de na-oorlogse jaren die bijna het derde kwart van deze eeuw voltooid hebben.

Waar straks van 30 april tot 5 mei op allerlei wijzen hierover gedacht en gesproken wordt, beelden en close-ups vertoond worden, heeft het zin om juist in Kleio ruimte te besteden aan dit zo bewogen gebeuren. Wij kunnen ons niet beperken tot de tijd van de oorlog.

Langzaam aan kwam uit de verborgenheid materiaal naar voren, dat in de geschiedschrijving zulk een merkwaardige wending en vernieuwing bracht.

De mogelijkheden voor dit nummer waren helaas zeer beperkt.

Amper zes weken waren veel te kort om onder woorden te brengen wat ons bezielde. Wij hebben er naar gestreefd geen doublures met andere tijdschriften te krijgen. Een behoorlijke verwijzing naar literatuur in de artikelen was noodzakelijk.

Het eerste artikel houdt zich bezig met het verzet der kerken.

Drs. H.C. Touw, die in 1946 twee delen liet verschijnen over het verzet der Hervormde kerk, heeft zich de latere jaren bezig gehouden met het verzet der kerken in het algemeen.

Dr. G. van Roon, oud-voorzitter van de post-academiale activiteiten, is een deskundige op het gebied van de Duitse geschiedenis.

Zijn artikel over de oppositie en het verzet in Duitsland onder het Hitler-regime, gezien vanuit de nieuwere literatuur, geeft ons veel stof tot eigen studie en opent didactische mogelijkheden.

De artikelen, die Prof. Baudet in Nederlandse en buitenlandse tijdschriften liet verschijnen over Oost-Indië en Indonesië, krijgen hier een summier samenvatting; de schrijver gaf ons hiertoe verlof.

Elk lustrum van de herdenking der bevrijding bracht een ander accent naar voren binnen een gewijzigd milieu.

Nu, bij het vijfde lustrum, is veel vergeten, schijnt de aandacht van de generatie, die de tweede wereldoorlog zo intens heeft ondervonden, afge-

zwakt te zijn. Wat een wonder ook, in een wereld die voor velen bijna onoverzichtelijk en onbegrijpelijk dynamisch is geworden.

..... Tijd holt het geheugen hulpvol uit,
Trekt wonden saam tot littekens, stuift zand
Over de graven in geschonden duinen,
Legt de overlevenden der deportaties,
De laatste gijzelaar het zwijgen op
Tot er niets rest dan ingeslapen feiten
Tussen de kaften van 't geschiedenisboek.

Het bovenstaande fragment uit Max Schuchart's gedicht "Rekenschap" verscheen in "Nationale Snipperdag", een gemeenschappelijke aflevering van de Nederlandse letterkundige en algemeen culturele tijdschriften ter gelegenheid van de tiende Bevrijdingsdag. De titel "Nationale Snipperdag" duidde op onze nationale onmacht om de bevrijding eensgezind en vooral wezenlijk te herdenken.

Dit jaar mogen we spreken van een nationale snipper-elf-dagen. Het schijnt voor een in meerderheid en-historisch denkend en voelend volk vooral belangrijk te zijn, uit het vijftiende jubileum van de bevrijding zoveel mogelijk vrije dagen te slaan en die door te brengen dichtbij: in eigen land buiten de eigen woonplaats en in België, of in het lokkende warme Zuiden: de reisbureaus zijn al volgeboekt. Het Haags college van B. en W. liet toe dat zijn "feesttent" besteld werd bij Krupp.

Men mag het bovenstaande met ergenis lezen, ergenis die van allerlei aard kan zijn. Men kan verontrust zijn over het ontbreken van een patriottische, humanistische, christelijke of christelijk-patriottische of humanistisch-christelijke aanhef. Men kan zich stoten aan het onvermogen van ons volk om historische gedenkdagen geëngageerd te vieren. Naar wie die dit met, hoe ook geaarde, wrevel leest, kijken wij in sympathie. Want wij schrijven deze inleiding met lichte wrevel en in de ons zelf duidelijke jalouzie op het levend en altijd paraat historisch besef van bijv. het Engelse en het Zwitserse volk. Die jalouzie behoort ook tot het Nederlands cultuurpatroon.

Wij hopen intussen, dat juist uit die onlust over zichzelf en uit die wrevel over een bepaald algemeen Nederlands geestesmerk een oprecht sterk willen geboren wordt, tóch. Bij alle generaties van dit Nederlandse volk dat wij zijn, en dat wij lief hebben. Eenvoudig een wil tot hernieuwde of geheel nieuwe - wij denken aan de jongere generaties - confrontatie met de historische werkelijkheid van oorlog, bezetting en bevrijding. Juist de leraren in de Geschiedenis zullen, dachten wij, "ex professo" die wil bij de hun nu toevertrouwde generatie willen wekken. Dat dit kán, bleek

o. i. al uit wat oorspronkelijk bedoeld was als bijlage bij dit Kleio-nummer maar dat U juist eerder bereikte, omdat wij er een stimulerend didactisch model in zagen, waarmee wij niet té laat moesten komen.

Wat nu hierna volgt, is bedoeld als enkele voorbeelden van persoonlijk pogen tot rekenschap geven over eigen houding tegenover een bloedig en bar, duidelijk steeds onvoltooid verleden. Het perspectief waarin wij het zien verandert dynamisch snel. Als wij het maar niet zo wanhopig en a-historisch snel schijnen te willen verduisteren.....

Gij, dooden, die den dag niet meer beleeft
Voor ons door Uw heldhaftig bloed gekocht,
Gij die verbitterd in 't verborgen vocht,
En in een kamp of in een kerker bleeft,

O, laat het woord, dat Uw laatste ademtocht,
Ontstijgend uit Uw ziel, gestameld heeft,
Weer horen, opdat g'ons een teeken geeft
Dat zelfs de dood het niet heeft overmocht.

(uit Martinus Nijhoff, "Tot de gevallen")

- . - . -

HET VERZET DER KERKEN

(door drs. H. C. Touw)

Temidden van het verzet van het Nederlandse volk tegen het nationaal-socialistisch régime in de jaren 1940-'45 heeft het verzet der Kerken een eigen plaats ingenomen, die om allerlei redenen ook nu nog bestudering ervan ten volle waard blijft. Ook om deze reden, dat zowel de nieuwe koers die de Kerken in de na-oorlogse jaren zijn ingeslagen, als de groeien-de oecumenische samenwerking der meeste Kerken hun wortelen hebben in de vijf jaren van onderdrukking en verzet. Dit maakt bestudering van het Kerkelijk verzet ook voor onze tijd hoogst actueel, bijv. ten opzichte van de verhouding kerk en wereld, kerk en politiek, kerk en kerken, kerk en Israël, enz. De hedendaagse problemen zijn in vele opzichten alleen te verstaan vanuit enig inzicht in de geheel nieuwe situaties, die in de oorlogs-jaren ontstaan zijn in de kerken.

Kort na de bezetting van ons land is dit verzet begonnen, en het heeft voortgeduurd tot de laatste oorlogsmaanden. Soms ging dat uit van één afzonderlijke kerk, met name van de R.K.Kerk, maar meestal en in toenemende mate hebben, eerst de Protestantse Kerken gemeenschappelijk, later gewoonlijk alle tezamen getuigd en geprotesteerd, zowel in requesten en protesten tot de bezetters, als ook in kansel-boodschappen en herderlijke brieven.

Tweeërlei motief heeft de kerken daarbij geleid.

Twee motieven.

Ten eerste ging het hen om de vrijheid der Kerken in hun prediking en voorbede, in hun collecten en diaconale arbeid, (tegenover Winterhulp), in hun recht om te vergaderen en met name hun jeugd voor te lichten, in de vrijheid van haar voorgangers en studenten en op allerlei terrein, waarin de vrijheid der Kerken telkens opnieuw werd bedreigd of aan de Kerken ontnomen. Bij deze strijd ging het dus om de verdediging van de rechten en vrijheden der Kerken tegenover het opdringen van de totalitaire staat, die op alle levensterrein, - met name de voorlichting en volksopvoeding, - beslissende macht wilde hebben.

Maar de strijd der Kerken - en dit vooral was kenmerkend voor haar geheel eigen positie - had van het begin af aan niet allééneendefensief, maar ook en vooral een offensief karakter. Het ging hen niet alléén, en niet in de eerste plaats - om hun eigen vrijheid, maar om de strijd voor gerechtigheid en barmhartigheid in ons volksleren, tegenover een agressief heidendom. Daarom moest men protesteren, vóór alles tegen de Joden-vervolgning, tegen

het ontnemen van rechten en vrijheden aan ons volksleven in school, pers, radio, ziekenhuiswezen, volksvoorlichting, arbeidsdienst en op allerlei ander gebied. De Kerken mochten daarover niet zwijgen krachtens hun opdracht en roeping, hoezeer de bezetters ook getracht hebben de Kerken tot zwijgen te brengen:

Hoe was immers de houding der nat.-socialistische bezetters tegenover de Kerken?

Die houding werd bepaald door de bedoeling, andere volken zoals het Nederlandse, te winnen voor het nat. socialisme, door voorlichting en propaganda het volk geleidelijk te beïnvloeden, en zo langzamerhand de Kerken van alle invloed op het volk te beroven.

Daarom trachtten de bezetters voorlopig elke kerkstrijd te voorkomen, en vielen zij de Kerken rechtstreeks niet aan. Eerder wilde de Rijkscommissaris Seyss Inquart van het begin af de indruk wekken, dat al onze vrijheden gerespecteerd zouden worden. Van de Kerken werd daarbij verwacht, dat zij zich volstrekt niet zouden bemoeien met het openbare leven, en in hun arbeid zich zouden beperken tot het persoonlijk ziele-heil. Zoals Hitler zelf gezegd had: "Geloofsbelijdenissen interesseren mij niet. Maar ik duld niet, dat een priester zich bemoeit met aardse zaken ... De staat is absoluut heerser. . ."

De strijd van het nationaal-socialistisch régime is óók in Nederland geweest, de poging de Kerken óf te beroven van alle invloed op het openbare leven óf in te schakelen in de nazificatie van ons volksleven.

Hier werden de Kerken dus voor de verzoeking gesteld, zwijgend en passief te blijven toezien, dat een agressief heidendom ons volk wilde tyranniseren, en, door te zwijgen, zelf met rust gelaten te worden, óf te spreken en te protesteren, openlijk, met alle risico's daaraan verbonden.

Telkens zijn er binnen de Kerken stemmen opgegaan, die er voor pleitten, alle conflicten te vermijden, en als Kerk zich te beperken tot het persoonlijk-godsdienstig leven. De Kerken hebben in toenemende mate deze stemmen als zware verzoeken afgewezen, al waren er ook, vooral in de eerste jaren, nog sterke spanningen tussen "de voorzichtigen en de radicalen". De eersten bepleitten toch nog het vóórkomen van te grote botsingen, opdat het Kerkelijk werk en de voorgangers zo lang mogelijk onaangetast zouden blijven. De meer radicalen meenden, dat steeds een krachtig "neen" moest worden gesproken, en ook veel meer resultaat zou opleveren, zodat vrees voor de gevolgen in geen enkel opzicht de koers mocht bepalen. In de loop der jaren won nu eens de voorzichtige koers het, dan weer de radicale. Tot een besliste scheiding tussen beide groepen is het niet gekomen.

In elk geval toont het kerkelijk verzet in Nederland een geheel ander beeld

dan de Kerkstrijd in Duitsland, die hoofdzakelijk gestreden werd voor de vrijheid der Kerk en het rechte Kerkelijk belijden van het Evangelie tegenover de dwaalleer.

De Kerken in Nederland hebben keer op keer óók geprotesteerd tegen ongerechtigheid en onbarmhartigheid in het gehele volksleven.

Dit "neen" tegen het heidens nationaal-socialisme was de keerzijde van het "ja" tot de Heer der Kerk, van de gebondenheid aan het Evangelie van Jezus Christus en Zijn geboden.

Blindheid.

Hoe vanzelfsprekend dit alles misschien nu kan schijnen, - in de toenmalige situatie was dit gemeenschappelijk en openlijk getuigen der Kerken tegen de totalitaire staat en het anti-semitisme in hoge mate verrassend.

Om verschillende oorzaken.

In de eerste plaats omdat zelfs in 1940 een groot deel van ons volk nog met blidheid geslagen was met betrekking tot de ware aard van nationaal-socialisme en anti-semitisme.

Het blijft één der raadselen der geschiedenis, waarover men niet gauw uitgedacht raakt, en waaraan men alleen met grote schaamte denken kan, dat vanaf 1933 in Duitsland de meest schandelijke en anti-christelijke terreur tegen Joden was doorgezet, maar tot in 1940 en later grote groepen van ons volk, die volstrekt geen nat. socialist waren, blind daaraan voorbij leefden, de ware achtergrond ervan niet doorzagen, en zo iets daarom in ons land volstrekt ondenkbaar achtten. Terecht schreef Dr. Buskes later: "Het blijft één trieste geschiedenis, dat zovele christenen in Nederland in die dagen de dreiging van het nat. socialisme niet onderkend hebben. Ze zagen in het nat. socialisme een bolwerk tegen het communisme. De rest namen ze op de koop toe."

Uitstekend heeft Dr. L. de Jong de "publieke opinie" van ons volk in die jaren vóór de oorlog getypeerd ("Voorspel", blz. 442-446). En in hoge mate beklemmend en beschamend is, wat hij daarna schrijft over het falen van onze regering en ons volk tegenover de vervolgte Duitse Joden in die vóór-oorlogse jaren, ook al mogen wij niet vergeten welke pogingen gedaan werden om de deur voor deze slachtoffers wijder open te zetten ("Voorspel", blz. 446-506). "Eeuwige schande voor Nederland" schreef Dr. Buskes hierover.

Zo was een groot deel van ons volk tot 1940 toe onbegrijpelijkerwijs blind voor Hitlers agressieve politiek en radicale anti-semitisme. Onze nalatigheid in een radicale veroordeling ervan en voorlichting daarover heeft zich in de oorlogsjaren verschrikkelijk gewroken.

Wanneer binnen de Kerken toch de ogen van bepaalde groepen tijdig zijn opengegaan voor de onverzoenlijke tegenstelling van nationaal-socialisme en christelijk geloof, is dat vooral te danken aan de Duitse Kerkstrijd en de contacten daarmee. Vooral aan de zeer radicale en deskundige leiding, die de Zwitserse theoloog Karl Barth daaraan gaf, en die zowel door zijn studies als door zijn reizen in ons land op velen grote invloed had, was het te danken dat veler ogen geopend werden voor de ware aard van de totalitaire staat. De z.g. Barmer Thesen, waarin de Belijdende Kerk in 1934 het christelijk geloof actueel had beleden tegenover elke poging, dat in te schakelen in de nat. socialistische gedachten-wereld, waren ook hier velen tot grote steun. Theologen als Miskotte ("Edda en Thora, 1939), Berkhof en Koopmans gaven krachtige leiding bij deze voorlichting. Maar zij bleef beperkt tot bepaalde kringen. Na de bezetting kwam hieruit de illegale verzetsgroep, de z.g. "Lunterse Kring" voort.

Maar nog om andere redenen was het openlijk protesteren der Kerken in die tijd zeer verrassend. Tot die tijd toe waren zij niet gewoon zich openlijk tot enige regering te richten. Over de grote vragen van ons volksleven zwegen zij. Wel hadden zowel de R. K. Kerk als de Gereformeerde Kerken in deze jaren uitspraken gedaan over de N. S. B., waarbij de R. K. Kerk de sacramenten weigerden aan N. S. B. leden, en ook de Geref. Kerken leer-uitspraken deden en tuchtmaatregelen namen zowel ten opzichte van de N. S. B. als van de toenmalige Chr. Democr. Unie. Maar dat was nog iets geheel anders dan een openlijke getuigenis! Het zwijgen der Kerken is sinds 1940 doorbroken.

Maar nog verrassender was, dat vanaf deze jaren door de Kerken gemeenschappelijk is gesproken.

De tot die tijd toe zo gescheiden, volstrekt naast of zelfs tegenover elkaar werkende Kerken kwamen tot samenwerking. Eerst vonden, vanaf de zomer van 1940, de meeste Protestantse Kerken elkaar in het Convent van Kerken, later Interkerkelijk Overleg genoemd. De R. K. Kerk, die eerst haar eigen weg ging, overlegde vanaf 1942 samen met de Protestantse Kerken over een gemeenschappelijke houding jegens de gemeenschappelijke vijand. Deze samenwerking der Kerken is voor de bezettende macht een reden tot bijzondere ergernis geweest. Telkens weer trachtte zij een wig te drijven tussen de Kerken. Maar dat is zelden of nooit gelukt. In iedere kritieke situatie hield men contact met elkaar, en handelde zoveel mogelijk gemeenschappelijk.

Het eerste protest.

Het eerste gemeenschappelijk protest was een verzoek tot intrekking der eerste anti-Joodse maatregelen. Allen, die van Jooden bloede waren, werd het bekleden van betrekkingen in overheids-dienst verboden, waarbij de be-

paling werd ingevoerd, dat alle ambtenaren, die nieuw-benoemd werden, een verklaring moesten tekenen, dat zij géén Jood waren. Het waren de eerste stappen, die uiteindelijk moesten leiden tot de ondergang der Joden ook in Nederland.

Niet ieder was het duidelijk, hoeveel hier op het spel stond. Bijna iedereen tekende. Men vond zo'n verklaring vervelend, maar onvermijdelijk. Men bereikte er niets mee, als men niet tekende, zo zei men.

Binnen het Convent van Kerken stelde echter Dr. J.J. Buskes een Memorandum op over het anti-semitisme, waarbij hij voorstelde een rechtstreeks request te zenden aan Seyss Inquart en door een kanselboodschap daarvan mededeling te doen aan de Gemeenten.

Inderdaad is, na vele besprekingen, daartoe besloten. Zes Protestantse Kerken zonden dit request over de anti-Joodse maatregelen aan de Rijkscommissaris, waarin zij o. a. uiteenzetten, dat deze maatregelen "in strijd met de christelijke barmhartigheid" zijn, intrekking daarvan vragen, opdat aan ons volk geen ideologie wordt opgedrongen "die ons vreemd is".

De toon van dit eerste request is nog zeer voorzichtig: het is een verzoek, nog geen beschuldiging. Later zullen toon en inhoud veel scherper worden. De betekenis van dit adres lag echter daarin, dat de Kerken spraken, en niet zwegen. "Een dapper en waardig protest" noemde Dr. L. de Jong het.

Het is een wonder Gods "- zo zei later Dr. Gravemeijer, de onlangs overleden Secretaris der Hervormde Kerk-" dat Kerken, die zolang hadden gezwe-gen, de mond is opengebroken. In de dagen waarin ons volk zuchtte onder het geweld van een tirannieke overweldiger, en waarin het werd gesteld voor een modern, brutaal heidendom, hebben zij geprotesteerd toen de eerste Jodenvervolgingen over ons vaderland zijn begonnen". (Dr. L. de Jong. De bezetting. I blz. 136).

Even belangrijk als de brief zelf, was bovendien, dat door een kanselboodschap hiervan openlijk mededeling werd gedaan aan de gemeenten.

Moeilijk kan men zich er nu meer een voorstelling van vormen, welk een geweldige indruk dit getuigenis toen maakte, als een bevrijdend gebeuren, óók als het begin van de openlijke strijd tussen Kerk en nazi-régie, terwille van het Joodse volk. Vele kerkgangers gingen 's-middags wéér naar de kerk, omdat ze die kanselafkondiging wéér wilden horen! "In elk geval" - schreef later Prof. Presser, "hadden zeer, zeer velen in den landen met deze afkondiging een "blijde boodschap" ontvangen, en een stukje bevrijding uit veel onzekerheid".

Seyss Inquart heeft op dit request nooit geantwoord. Wel kregen alle bladen diezelfde Zondag al een streng verbod daarover iets te publiceren. Het enige blad, dat dit verbod overtrad, was het fel-antisemitisch weekblad "De Misthoorn" dat onder de titel "Eén in Juda" het request heftig bestreed en bespote!

Illegale geschriften.

Ondanks het getuigenis der Kerken bleven de ogen van velen gesloten, en ging men voort de Ariër-verklaring te tekenen. Uit verontrusting daarover schreef in die dagen de jonge Hervormde predikant Dr. J. Koopmans zijn beroemd geworden, hoogst belangrijke illegale geschriftje "Bijna te laat!" dat in 40.000 exemplaren anonym en clandestien door ons land ging en geweldige indruk maakte. "Een buitengewone geladenheid"-aldus schreef Prof. Presser er over in "Ondergang" (I blz.38)-spreekt uit dit stuk, een bewogenheid, wortelend in het besef, dat hier een ontzettende catastrofe was aangevangen. Het is alsof dr. Koopmans één ogenblik de martelgang naar de crematoria als in een flits heeft aanschouwd, de apocalyptische neer-storting in ondergang en dood heeft gezien. En sprak, spreken moest".

Dit moedige en radicale getuigenis werd verspreid door de reeds genoemde kerkelijke verzetsgroep, de "Lunterse Kring". In latere jaren werden hierdoor andere belangrijke illegale brochures uitgegeven, soms in samenwerking met "Vrij Nederland", waarbij o. a. Dr. Buskus, Dr. K.H. Miskotte, Ds. K.H. Kroon en H.M. van Randwijk krachtig meewerkten.

Gesprek met Seyss-Inquart.

Intussen gingen de Kerken in de volgende jaren verder met hun protesten tegen de Jodenvervolging en het opdringen van het nationaal-socialisme aan ons volk, door requesten, kansel-afkondigingen, herderlijke brieven en gesprekken. We kunnen er hier onmogelijk een opsomming van geven. We noemen er nog slechts één uit die vele.

Op 17 februari 1942 vond een rechtstreeks gesprek plaats van drie vertegenwoordigers der Protestantse Kerken en der R. K. Kerk met de Rijkscommissaris Dr. Seyss-Inquart, waarin deze woordvoerders uitdrukking gaven aan hun diepgaande bezwaren en verontrusting over de bijna volkomen rechteloosheid, de Joden deportaties, en het opdringen van het nationaal-socialisme, over de Joden-vervolding werd in het begeleidend Memorandum o. a. gezegd: "De Kerken zouden hun plicht op ergerlijke wijze verzuimen, als zij niet van de overheid eisten, dat aan deze maatregelen paal en perk werd gesteld".

Zoals te verwachten viel, toonde Seyss-Inquart ook nu, dat het hem volkomen ontbrak aan begrip voor het woord der Kerk. Hij betoogd o. a. dat tegenover de Joden geen sprake kon zijn van barmhartigheid, hoogstens van

gerechtigheid; dat een conflict tussen kerk en nat. socialisme wordt voorkomen, als de Kerken zich beperken tot hun eigen terrein. Zijn betoog eindigde in een oproep tot de strijd tegen het bolsjewisme.

Verdere protesten.

Uit de latere jaren noemen we alleen nog o. a. het protest tegen de Arbeidsdienst als nat. soc. opvoedings-instituut (1942), tegen de Arbeids-inzet en deportatie van arbeiders (1943), na de Terreur gevolgd op de Mei-opstand (mei 1943), en het diep-verontwaardigde protest (door Dr. J. Koopmans opgesteld) tegen de maatregelen tot sterilisatie van gemengd-gehuwde Joden (mei 1943). Een hoogtepunt, een diep, in de Bijbel gegrond, getuigenis van profetisch karakter en stijl.

Onlangs heeft J. M. Snoek in "The grey book" een uitvoerige weergave gegeven van alle protesten tegen anti-semitisme en Joden-vervolging vóór en tijdens de jaren '40-'45 van de verschillende Kerken in de gehele wereld. Ook de Nederlandse protesten worden hier weergegeven (blz. 42-46; 120-136). Men kan ze vergelijken met die uit de Kerken van andere landen.

De betekenis van het kerkelijk verzet in Nederland mag niet overschat worden als een onafgebroken heldenstrijd met grote successen. Van het begin af hadden de Kerken krachtiger moeten spreken. Met schaamte moeten zij erkennen haar gemis aan radicale solidariteit met het Joodse volk. Vóór en tijdens de oorlog faalden zij telkens.

Dat mag niet verzwegen worden. Ook de resultaten mogen niet overschat worden. Slechts een beperkt aantal christen-Joden is gered kunnen worden. Slechts in beperkte mate zijn anderen uit gevangenschap bevrijd, en zijn een aantal vrijheden verkregen of maatregelen ingetrokken (bijv. het collectie-verbod, de voorbede voor de Koningin enz.)

Maar dat neemt niet weg, dat de Kerken, zowel door hun Kerkleiders als door vele gemeenteleden, telkens met woord en daad een duidelijk "neen" hebben laten horen tegen dit agressieve heidendom, in gehoorzaamheid aan het Evangelie.

Blijvende actualiteit heeft dit alles. Want deze verzetsstrijd geeft ons inzicht in de gemeenschappelijke roeping der Kerken om niet blind voorbij te leven aan het wereldgebeuren, maar hun verantwoordelijkheid te verstaan o. m. van het Evangelie te getuigen met woord en daad met het oog op dat wereldgebeuren, en daarbij hun solidariteit tegenover het volk Israël te blijven tonen. Ook daarom is de bestudering van deze strijd nog altijd, óók voor de jongere generatie, de moeite ten volle waard!

LITERATUUR.

Onderdrukking en Verzet. Uitg. Meulenhof.

Daarin: Het verzet der Kerken (blz. 387-464).

F. Kleijn: De samenwerking der Kerken. Mag. Dr. S. Stokman O.F.M.
Het verzet der Katholieke Kerk. H.C. Touw. Het verzet der Hervormde
Kerk. Th. Delleman. Het verzet der Gereformeerde Kerken.

Mag. Dr. S. Stokman, Het verzet van de Nederlandse Bisschoppen 1945
Uitg. Spectrum.

H.C. Touw. Het verzet der Hervormde Kerk. 2 delen. Uitg. Boekencentrum
1946.

Th. Delleman e. a. "Opdat wij niet vergeten" (Het verzet der Gereformeerde
Kerken). Uitg. Kok Kampen.

Dr. L. de Jong. De Bezetting. Uitg. Querido. I blz. 131-138 III blz. 81-88.

Dr. L. de Jong. Voorspel. Staatsuitgeverij 1969. (o.a. blz. 315-330).

Dr. J. Presser. Ondergang Uitg. Nijhoff 1965. 2 delen. (De vervolging en
verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945).

Johan M. Snoek, The grey Book. A collection of protests against anti-
semitism and the persecution of Jews. Van Gorcum N.V. Assen 1969.

Ds. J. Overduin, Hel en hemel van Dachau. Uitg. Kok, Kampen 1946.

Dr. J.J. Buskes, Hoera voor het leven, Uitg. De Brug, blz. 173-206.

- . - . -

OPPOSITIE EN VERZET IN DUITSLAND
ONDER HET
HITLER-REGIME NIEUWE LITERATUUR.

Dr. G. van Roon.

Nu we in het herdenkingsjaar van onze bevrijding wellicht wat meer aandacht aan de gebeurtenissen in Duitsland na 1933 willen besteden, wil ik eerst op twee samenvattende werken over het nationaal-socialisme wijzen die vorig jaar zijn verschenen en die een goed overzicht geven van de resultaten van recent onderzoek. Het ene, van de politicoloog Karl Dietrich Bracher uit Bonn, heeft tot titel "Die deutsche Diktatur. Entstehung, Struktur, Folgen des Nationalsozialismus (580 blz., 36 mark, Verlag Kiepenheuer & Witsch, Keulen). De auteur is geen onbekende; hij heeft diverse standaardwerken over de periode van Weimar en het begin van het nationaal-socialistisch bewind op zijn naam staan en dit laatste boek kan zowel als een vervolg, als een climax worden beschouwd. Het andere is van Martin Broszat, medewerker van het Münchense Institut für Zeitgeschichte, ook al geen onbekende. Het heet Der Staat Hitlers (473 blz., 7.95 mark, serie DTV-Weltgeschichte des 20. Jahrhunderts, band 9, Deutscher Taschenbuch Verlag, München).

Terwijl Broszat zich tot de ontwikkelingen in Duitsland beperkt, begint Bracher met een kort overzicht van naar zijn mening noodlottige ontwikkelingen in het Duitsland van de 19e eeuw en 20e eeuw. Dit hangt nauw samen met zijn visie op het nationaal-socialisme. Hij wijst iedere monocausale verklaring hiervoor, hetzij uit sociaal-economische omstandigheden hetzij uit de persoon van Hitler, af en wijst op een aantal gevaren in de Duitse ontwikkeling (1. die Sonderlage und das Sonderbewusstsein der Deutschen gegenüber der Französischen Revolution und ihre Folgen; 2. das Scheitern der Revolution von 1848 und seine Konsequenz, Bismarcks konservativ-nationale Revolution; 3. innere Strukturprobleme des neuen Deutschen Reiches und sein im Ersten Weltkrieg gipfelnder Drang zur Weltmacht; 4. die Enttäuschung über das Scheitern von 1918). Bracher, ziet nog resten hiervan in het huidige Duitsland aanwezig en wijdt daarom ook enkele hoofdstukken aan rechtsradicalisme en NPD. We krijgen in dit boek een goed overzicht van de theorie en van de praktijk van het nationaal-socialisme, in zijn diverse fasen en aspecten waarop hier niet nader kan worden ingegaan.

Voor Bracher is het nationaal-socialisme nog een "totalitair" verschijnsel. Broszat is daar onder invloed van recente studies niet meer zo zeker van, al waarschuwt hij voor een doorslaan naar de andere kant. Hij wijst op gebrek aan systeem, op improvisatie en op het ontbreken van uniformiteit. Dat het nationaal-socialisme aan de macht kon komen, dankt het mede aan

de conservatieve krachten, aldus Broszat. Binnen het nationaal-socialisme was er echter al een tegenstelling aan het groeien, vooral na de verkiezingen van 1930, tussen de autoritaire en de totalitaire tendensen. Dat heeft er toe geleid dat men de eerste jaren na 1933 nog van een zeker evenwicht tussen deze componenten kan spreken. De vervlechting van overheids-semi-overheids- en partijinstellingen en -competenties met hun sterke rivaliteit had enerzijds tot gevolg dat de grenzen tussen staat, maatschappij en partij verdwenen om plaats te maken voor een soort "totalitair" lichaam dat door zijn gebrek aan eenheid anderzijds een sterk verdeelde indruk maakt. Des te groter was daarom de rol die Hitler speelde, vandaar Broszats titel. Als men een duidelijk voorbeeld wil hebben waartoe de verschillende benadering van Bracher en Broszat kan leiden, dan wijs ik op hun afwijkende visie op de Rijksdagbrand en de affaire-van der Lubbe.

Ik vermeldde zoëven de conservatieve steun voor Hitler. Die speelt een belangrijke rol bij de sterk gewijzigde visie op de Kerkstrijd. Een jongere generatie historici heeft met een overvloed aan bewijsmateriaal op zwarte plekken gewezen die tot nu toe meestal verdoezeld waren. Iets daarvan was al bekend, b.v. door een opmerking van de theoloog Dietrich Bonhoeffer uit 1934 "Phantasten und Naive wie Niemöller glauben immer noch, die wahren Nationalsozialisten zu sein". In de huidige discussie staat de politieke visie van de Duitse kerken centraal. Men verwijt de schrijvers van de verheerlijkende boeken uit de eerste jaren na de oorlog, dat ze bepaalde feiten hebben verzwegen en de Kerkstrijd al te geïsoleerd hebben behandeld. Ernst Wolf, met de geschiedenis en met de geschiedschrijving van de "Belijdende Kerk" nauw verbonden, had al in 1966 (Zum Verhältnis der politischen und moralischen Motive in der deutschen Widerstandsbewegung) toen hij het over de vier fasen van het kerkelijk verzet had (1. oppositie tegen maatregelen op organisatorisch gebied; 2. strijd voor de vrije evangelieverkondiging; 3. opkomen voor recht en gerechtigheid in de staat en voor de vervolgte medemens; 4. politiek verzet (oorlog, eed, tyrannenmoord), opgemerkt dat er maar weinig voorbeelden van de derde en vierde fase waren.

In twee recente studies is dit verder uitgewerkt. In de eerste (John S. Conway, The Nazi Persecution of the Churches 1933-1945. London 1968, Duitse vertaling, München 1969) wordt de Kerkstrijd een schakel in de keten van de NS revolutie genoemd waardoor al direct een bredere achtergrond ontstaat. Conway behandelt de strijd in beide kerken vanuit de visie van staat en partij op de kerken. Hij wijst op de grote verschillen tussen de diverse NS machthebbers en zegt dat de beperkte successen van de kerken meer aan de onenigheid van hun tegenstanders dan aan eigen kracht te danken zijn. De kerken in Duitsland zijn voor hem geen centra van verzet; hij ziet eerder de neiging overheersen om zich aan te passen en compromissen te sluiten. Dat geldt volgens hem voor beide grote

kerken. In verband hiermee vraagt hij om een zekere "Entmythologisierung" van de Kerkstrijd. Hij wijst op het nationalistisch verleden van de gebroeders Niemöller. Wilhelm, de schrijver van het "Handbuch des Kirchenkampfes", was al in 1923 lid van de Partij en zijn broer bood bij het begin van de tweede wereldoorlog aan om weer duikbootkapitein te worden. Zo noemt hij nog een aantal gegevens die een heel ander politiek beeld geven dan algemeen wordt aangenomen.

Het andere boek (Armin Boyens, Kirchenkampf und Ökumene 1933-39. München 1969) behandelt de relatie van de oecumene tot de Kerkstrijd. Hoyens legt de nadruk op het gebrek aan eensgezindheid aan weerskanten. Terwijl onder leiding van de Engelse bisschop Bell de Stockholm-beweging in Fanø vertegenwoordigers van de Belijdende Kerk in haar midden opneemt, erkent de Lausanne-beweging de Rijkskerk. Anderzijds protesteert de oecumene al tegen de Jodenvervolging door de staat in de staat, terwijl het protest van de Belijdende Kerk pas begint bij de Joden in de kerk. Barmen, aldus Boyens, is geen politiek protest geweest en de B.K. liet Barth in de steek. Het zijn binnen de B.K. enkelingen en groepen geweest die in verzet kwamen, maar de B.K. als geheel kan men niet tot het verzet rekenen. De kerkstrijd is in de eerste plaats een onenigheid, een strijd, tussen groepen binnen de kerk.

Door het wijzigen van de traditionele visie valt nog meer nadruk op een figuur als Bonhoeffer die wel de stap deed van kerkelijk naar politiek verzet en die bij de Jodenvervolging direct begreep waar het om ging. Voor wie de ook in het Nederlands vertaalde biografie van E. Bethge te omvangrijk is, wil ik wijzen op het ook vertaalde boekje "Ontmoetingen met Dietrich Bonhoeffer" (Onder redactie van W.D. Zimmermann. Uitgave Het Wereldvenster Baarn 234 blz. fl. 12,50). Het geeft ons een goede mogelijkheid Bonhoeffer als persoon beter te leren kennen.

Een goed overzicht van de oppositie onder de arbeiders vinden we in een bijdrage van Hans Reichhardt (in: Walter Schmitthenner en Hans Buchheim, Der deutsche Widerstand gegen Hitler. Keulen 1966). Ik besprak deze bundel in het Tijdschrift voor Geschiedenis, 81 (1968), blz. 259-265, waar naar ik gemakshalve verwijs. Wat een vakbond als die van de spoorwegarbeiders met buitenlandse hulp, in dit geval van de Internationale Transportarbeiders Federatie uit Amsterdam, nog kon doen aan organisatie, leatuurverspreiding en geheime samenkomsten, lezen we in Helmut Esters-Hans Pelger, Gewerkschafter im Widerstand (Hannover 1967).

In een Amerikaanse studie (Harold C. Deutsch, The conspiracy against Hitler in the twilight war. Minneapolis-London 1968) worden het militair en burgerlijk verzet uit de periode september 1939-mei 1940 belicht. Het

14 april 1970.

Aan de leden.

In overleg met de V.G.N.-delegatie wordt heden - dinsdag, 14 april 1970 - onderstaand persbericht door het Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen aan de publiciteitsmedia uitgezonden.

Het bestuur zal over de ontwikkeling met betrekking tot de eindexamenkwestie vanaf 6 april j.l. in het Kleio-nummer 5, dat in mei a.s. verschijnt, verslag uitbrengen.

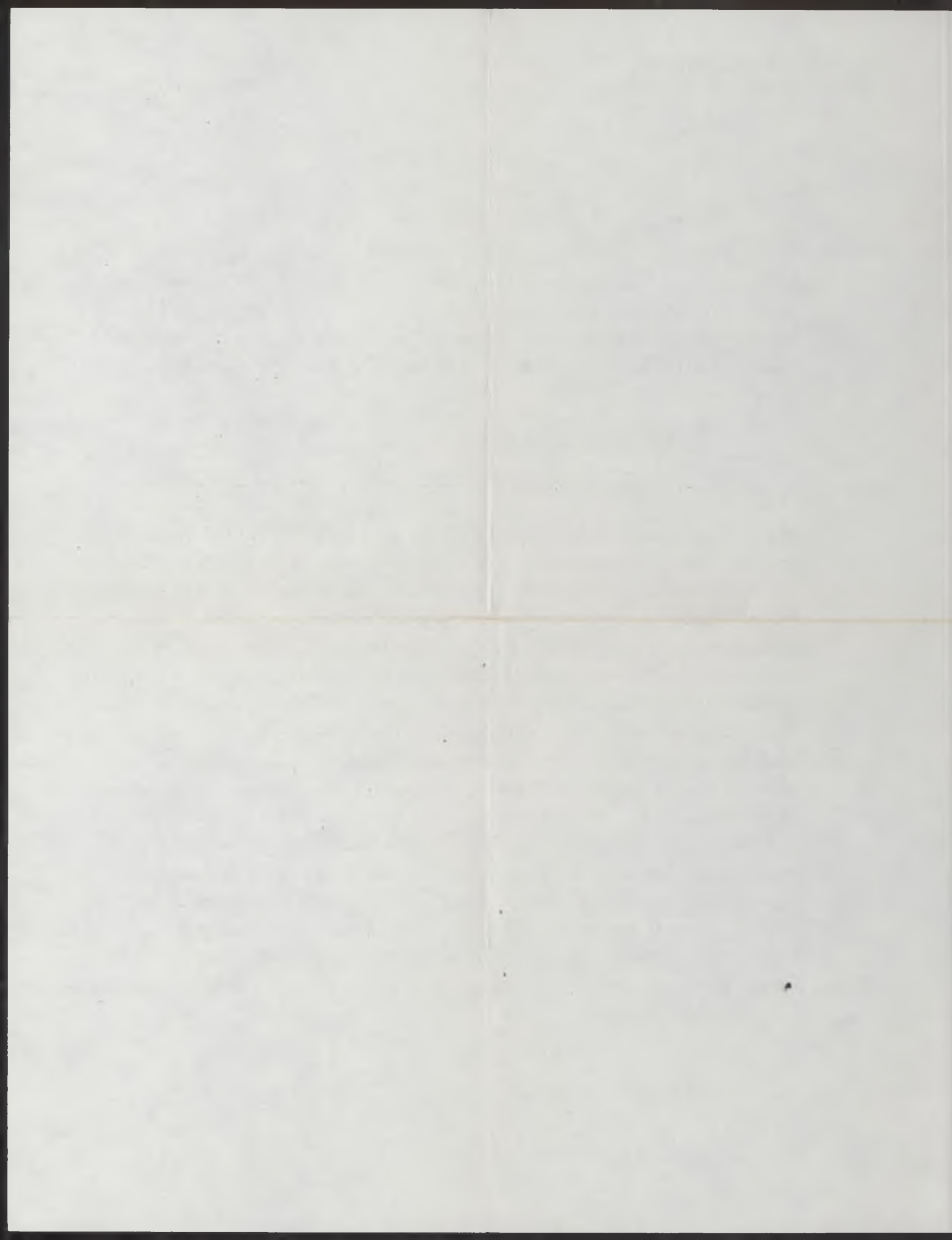
Het bestuur.

GEEN SCHRIFTELIJK EXAMEN GESCHIEDENIS DAN NA REËLE EXPERIMENTEN.

Bij de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland (V.G.N.) was de laatste week groeiende onrust ontstaan naar aanleiding van de beantwoording door staatssecretaris Grosheide van schriftelijke vragen van het Tweede Kamerlid Vonhoff, dd.6 april 1970, met betrekking tot de invoering van een schriftelijk eindexamen in het vak geschiedenis en staatsinrichting.

Het bestuur van de V.G.N. heeft daarop bij de staatssecretaris een audiëntie op korte termijn aangevraagd.

Tijdens deze audiëntie op 13 april j.l. heeft de V.G.N.-delegatie het standpunt van de vereniging nogmaals uitvoerig uiteengezet. Het bleek, dat het antwoord aan de heer Vonhoff door zijn korthed misverstanden heeft gewekt. De staatssecretaris kon het standpunt van de V.G.N. delen en verklaarde dat hij ten aanzien van een centraal schriftelijk eindexamen in geschiedenis en staatsinrichting nog steeds van mening is dat slechts door de resultaten van experimenten kan worden vastgesteld of een dergelijke examenvorm in de toekomst kan worden ingevoerd. Bij de organisatie en de evaluatie van deze experimenten zal de Vereniging van Geschiedenisleraren in Nederland zeer nauw worden betrokken. De V.G.N.-delegatie heeft zich daarmee akkoord verklaard.

middelpunt van alle activiteiten van het verzet is de groep-Oster in Berlijn. Van hieruit worden de generaals en met name de toenmalige chef van de generale staf, Halder, onophoudelijk tot handelen aangespoord. Om Halder beter onder controle te houden, wordt met Halders goedvinden overste Helmuth Groscurth van de militaire inlichtingendienst tijdelijk aan Halders staf toegevoegd. Ook van de groep-Weizsäcker van buitenlandse zaken komt een verbindingsman, von Etzdorf, bij Halders staf. Mede door deze "pressie-groep" gestimuleerd, geeft Halder Groscurth opdracht de plannen van de in 1938 afgelaste staatsgreep die Groscurth mee had helpen uitwerken, bij te werken. Halder houdt zelfs enkele divisies op hun weg van Polen naar het Westen achter de hand en loopt dagenlang rond met een pistool om Hitler zelf te doden... tot hij ten slotte aarzelt de beslissende stap te doen, zich achter anderen verschuilt en de divisies doorstuurt. Dit gedeelte van het boek is vooral op de toevallig ontdekte dagboeken van Groscurth gebaseerd.

Een andere belangrijke kwestie die in dit boek uitvoerig behandeld wordt, zijn de geheime contacten van het Duitse verzet via het Vaticaan met de Engelse regering, in diezelfde periode. Het was de agent van de Abwehr, Josef Müller, die als verbindingsman tussen het Duitse verzet en het Vaticaan fungeerde. Hij bracht omstreeks 1 februari de door de Paus aan zijn particulier secretaris, pater Leiber, gedicteerde Engelse toezeggingen naar Berlijn en bracht begin April een zeer teleurgestelde Leiber de mededeling, dat een staatsgreep voorlopig niet meer te verwachten was. Hij was het ook, die op 1 mei 1940 in Rome aankwam om mee te delen, dat het offensief in het Westen zeer nabij was en hij liet enkele dagen later door een contactpersoon de latere wijzigingen doorgeven. Voor Pius XII schijnen de daarop gevolgde waarschuwingen aan België en Nederland enerzijds en aan Frankrijk en Engeland anderzijds, in het laatste geval door de huidige paus overgebracht, een bewust vervolg te zijn geweest van zijn bemiddelingspoging. Müller had gedetailleerde informatie gegeven; ook de inzet van parachutisten was vermeld. Werd deze informatie alleen maar aan de Engelsen gegeven of bereikte ze ook Nederland?

Vorig jaar is ook een omvangrijke studie van bijna 1000 bladzijden, ook van een Amerikaan, over de voorgeschiedenis en de afloop van de aanslag op Hitler op 20 juli 1944 verschenen (Peter Hoffmann, *Widerstand-Staatsstreich-Attentat*. Piper & Co. Verlag München). Van de belangrijkste nieuwe gegevens vermeld ik, dat Stauffenberg in Hitlers hoofdkwartier door het binnenkomen in zijn kamer van een korporaal slechts de helft van de springstof in zijn tas kon stoppen. Was alles gebruikt, dan zou Hitler zeker niet zijn blijven leven. Een ander belangrijk gegeven heeft betrekking op de ontwikkeling in Berlijn. De schrijver vertelt dat een der generaals die in het complot zat, de mededeling dat de aanslag in Hitlers hoofdkwartier had plaatsgevonden, urenlang verzwegen heeft waardoor kostbare tijd verloren is gegaan.

Naar aanleiding van het verschijnen van een biografie over Adam von Trott (Chr. Sykes, *Troubled Loyalty*. London 1968) is in Engeland een interessante discussie op gang gekomen over de vraag, in hoeverre Groot-Brittannië medeverantwoordelijk is voor de geringe successen van het Duitse verzet. Met de regering-Churchill aan het bewind kwam over Engeland een golf van nationale geestdrift die weinig ruimte liet voor nuances. De latere eis van onvoorwaardelijke overgave versterkte dit nog. Niet weinig Engelsen hebben toen een draai van 180 graden gemaakt na de periode van "appeasement". Ondanks de voorspraak van een bisschop Bell van Chichester bleven alle officiële deuren gesloten. Bell heeft er zelf de kansen op een aartsbischoppelijke titel mee verspeeld. Voor de Engelse houding in die tijd, de overtuiging dat Duitsland nu maar eens militair moest worden verslagen, de angst voor de Sowjet-Unie, valt veel te zeggen. Maar ze rechtvaardigen een zuiver negatieve houding toch niet geheel. Niet oninteressant is de opmerking van Visser 't Hooft - die in die tijd diverse bemiddelingspogingen heeft gedaan om contacten tot stand te brengen en zich nu in de discussie mengde -, dat het van een vooruitziend en wijs staatsmanschap zou hebben getuigd als de Engelse regering zonder de geallieerde afspraken geweld aan te doen, toch een weg had gevonden om het Duitse verzet aan te moedigen, ongeveer in deze woorden: "We kunnen niet met U onderhandelen. We weten niet of we U serieus kunnen nemen. We willen er niet van verdacht worden in een aparte vrede geïnteresseerd te zijn. Maar we willen u zeker vertellen wat onze plannen zijn voor de toekomst van Europa. In dat Europa zal een plaats zijn voor een Duitsland dat met het nationaal-socialisme zal hebben gebroken. We wensen een militaire overwinning. Maar als er in Duitsland zich grote veranderingen voordoen, is het wellicht niet nodig de oorlog voort te zetten. In dat geval ontstaat een geheel nieuwe situatie. We zullen een nieuwe regering op zijn merites beoordelen en als ze een constructieve politiek voert, zullen we haar zeker zodanige vredesvoorwaarden aanbieden, die het mogelijk maken dat Duitsland blijft bestaan en zijn gewone plaats onder de volken kan blijven innemen" (Encounter). Een goed besluit voor dit overzicht in het herdenkingsjaar.

NEDERLANDS- INDIE EN INDONESIA *

"Op de dag van de capitulatie van Japan, zou men kunnen zeggen, ontwaakte wereld uit de nachtmerrie van de lange oorlog - in het nieuwe tijdperk der dekolonisatie. Voorzover zij zich dat tevoren in allerlei opzichten anders had voorgesteld, werd zij onverhoeds overweldigd door een nieuwe revolutie, die een wereldbeweging zou blijken. Het eerste bedrijf daarvan voltrok zich in Nederlands-Indië, dat Indonesië werd. Het was in hoofdzaak afgehandeld, toen de meeste bedrijven nog beginnen moesten, die ononderbroken zouden voortduren in de volgende decennia. Maar behalve aan alle andere dingen heeft het Nederland aldus ontbroken aan ervaring, toen op 17 augustus 1945 de proclamatie van de Republiek Indonesië de keuze vergde van een standpunt en van een beleid.

Vier jaren bovendien, en wat voor jaren, was alle communicatie verbroken geweest. Nu kolkte onverwacht en uit onbekende diepten de maalstroom van revolutionaire ontwikkeling omhoog. Ervaring en kennis zijn voor inzicht geen garantie maar voorwaarden zijn ze wel. Onder de ongunstigste omstandigheden van kunnen en weten trad, drie maanden na zijn eigen bevrijding en verwezen nog van eigen bezetting en lijden, Nederland de scène van de nieuwe wereldrevolutie binnen - of het werd, zou men mogen zeggen, onvoorbereid die scène binnengesleurd."

Dat de liquidatie van het imperium deel was van een wereldontwikkeling, die in de volgende jaren de semi-totaliteit van het Westers gezag in Azië en Afrika zou opruimen, nam niet weg, dat een groot aantal willekeurige beslissingen en gebeurtenissen (van op zichzelf secundaire en soms zelfs triviale aard) diepe invloed uitoefenden op de feitelijke gang van zaken. Als men zegt, dat Nederland gebrek aan visie toonde, dan is dat in zoverre wijsheid achteraf, dat de schaakstelling, waarin het land zijn zetten had te doen, al in 1945 door anderen was opgezet zonder enige consultatie, die naam waardig. In zulke situaties kan het moeilijk zijn een enigszins redelijke strategie te ontwerpen, in weerwil van de doelstelling, vervat in de koninklijke rede van 7 december 1942.

De moeilijkheden stapelden zich op vanaf de dag der Japanse capitulatie. Zo was de taal van Mountbatten tegenover Van der Plas (Singapore 27 sept. 1945) duidelijk. Hij sprak "van het onveranderlijke besluit der Britse regering, dat geen enkele Britse soldaat (dat waren bovendien voornamelijk Brits-Indiërs) wordt gebruikt voor herstel van het Nederlandse gezag". De Nederlanders moesten zelf het gezag maar herstellen, maar tegelijkertijd weigerde het geallieerde opperbevel Nederlandse troepen op Java toe te laten.

De Britse generaal Christison verklaarde dat de Britse troepen zouden komen als gasten van de Indonesiërs.

Feitelijk was toen reeds sprake van een de facto erkenning.

Hetzelfde van Amerikaanse kant: bereidheid tot medewerking aan het herstel van het Nederlands gezag en de besliste weigering van de C.C.O.S. (Combined Chiefs of Staff).

Nog geruime tijd hebben Sjahrir en de zijnen, die het verzet, tegen Japan geleid hadden, distantie gehouden tegenover Soekarno en de komst van een geallieerde krijgsmacht verwacht.

Vrij goed zijn wij daarover ingelicht door Sjahrir zelf, die een brochure schreef over de situatie en zijn denkbeelden.

"Op het moment (dit is de Nederlandse tekst, begin-1946 door 'Vrij Nederland' uitgegeven), waarop de vrije Indonesische staat werd gesticht, was de leiding bijna geheel in handen van gewezen helpers en ambtenaren van Japan. Dit vormde een beletsel om onze maatschappij te zuiveren van de Japanse ziekte, die voor onze jeugd een levensgevaar betekende. De meesten van hen, die de teugels der Indonesische republiek in handen hielden, waren geen sterke figuren. . . . hadden te dikwijls gebogen en te hard gelopen voor Japan; tenslotte meenden zij aan de macht te zijn gekomen, juist omdat zij met Japan hadden samengewerkt."

Dat sloeg duidelijk en terecht rechtstreeks op Soekarno. Maar wie in deze woorden en in deze omstandigheden, waarvoor ook zij getuigen, een nieuwe cruciale situatie wil aanwijzen, waar de weg gemist is naar een nabije vrede, overschat, het gezag van, wat men mag noemen: Sjahrir's conceptie. Hij onderschat de fanatieke hartstocht in het kolkend revolutionair geweld en de gedistancieerde houding van het Engels-Amerikaanse opperbevel. Mountbatten stelde als voorwaarde voor verhoogde (Britse) troepeninzendingen naar Java: 'if the Netherlands-Indies' government was willing to begin discussions with Sukarno and his adherents immediately'. Dat werd dan later wat afgezwakt tot de eis: 'het openen van besprekingen met de nationalisten, Soekarno uitdrukkelijk niet uitgezonderd'. Er is geen reden, die de veronderstelling wettigt, dat een Amerikaans opperbevel tegenover Soekarno een andere houding zou hebben aangenomen en Nederland's principieel standpunt ten aanzien van Soekarno's Japanse collaboratie zou hebben gesteund.

Incidenten in de volgende maanden, die historische keerpunten hadden kunnen zijn en, 'en passant' daarvoor ook werden aangezien, maar inderdaad voorbijgingen - like ships in the night - zij waren er herhaaldelijk. Zo bracht een ogenblik de dood van Brigadier Mallaby bij ongeregelde heden in Soerabaja, november 1945, Britse gevoelens tegen de Republiek in beweging. Christison zelf sprak in die dagen van 'a turning point', maar bij dat woord is het gebleven.

'At the Singapore conference of December the 6th, Mountbatten informed the Dutch representatives (Van Mook, Van der Plas, Helfrich) of

his decision to continue a policy of barring entrance into Java and Sumatra of any additional Netherlands forces. Despite the strongest protest of the Dutch military commanders, Mountbatten remained adamant on this point, schreef Djajadiningrat'.

Ik wil hier niet concluderen, dat een boosaardige anti-Nederlandse Britse politiek aan de wortel lag van de grootste moeilijkheden, maar wel doen uitkomen, dat de wereldsituatie een impasse voor Nederland had geschapen. In die impasse is de Britse politiek, in het krachtenveld van haar eigen vraagstukken en zorgen gevangen, een instrument geweest.

Het bovenstaande is een duidelijke motivering van het belang van die eerste maanden, die beslisten over de posities en het verdere verloop ondanks vele verklaringen en welwillende standpunten van de Nederlandse regering. Bekwaamheid en de internationaal feitelijk onaantastbare republiek van Soekarno betekenden een voorsprong en een zekerheid die te laat begrepen werd.

Een bij de onderhandelingspartners zeer verschillend arsenaal van juridische en staatsburgerlijke begrippen, die men moest hanteren, betekende van meet af een onmogelijke onderhandelingsituatie.

Als voorbeelden: de mislukte conferenties van de Hoge Veluwe, (1946) en tenslotte ook van Linggadjati (1947); het geschil werd een compleet militair conflict. Herstel van rust, orde, gezag waren nodig - zo dacht men hier te lande - om bijvoorbeeld de honger effectiever te kunnen bestrijden.

Maar herstel van orde is a-priori een beteugeling van de revolutie (onze tijd verstaat dat beter dan men toen kon opbrengen). Belangrijker is dat de Nederlandse Regeringen in de eerste etappen wel fouten maakten, maar dat in hoofdzaak toch geen enkele Nederlandse regering in het gegeven krachtenveld heel veel andere resultaten had kunnen bereiken.

Nederland moest spelen vanuit een opgedrongen stelling.

Anderen hadden de stukken op het bord geplaatst, aan Nederland was de plicht om goede zetten te doen in een onmogelijke positie.

Dan maakt men fouten, onnodige fouten ongetwijfeld, naast nauwelijks te vermijden.

Bijvoorbeeld het onderhandelen op de Hoge Veluwe, voorjaar 1946, aan de vooravond van de verkiezingen, die veel eerder gehouden hadden moeten worden en kunnen worden, maar op niet valabele motieven zo lang waren uitgesteld. Bijvoorbeeld het niet meespelen in de binnenlandse politiek van Indonesië en dan vooral in de controverse tussen Sjahrir en Soekarno. Dat dit 'niet mocht' lijkt onzin: ieder land speelt mee in de binnenlandse aangelegenheden van andere landen. Bijvoorbeeld het groot gebrek aan gevoel voor publiciteit bij de regering, en in elk geval in de eerste etappes. Zij hanteerde noch zelf op een bekwaame wijze de publiciteit als politiek middel, noch heeft zij de reële macht van de actieve anti-Nederlandse publiciteit in de wereld ooit goed begrepen. Zij heeft daarop ook geen vat

gekregen.

Veel te laat, in 1949 pas, leidde een initiatief van de Nederlandse persattaché in New York, Dr. Friedericy tot de reis van de 15 Amerikaanse journalisten naar Indonesië, die zo rampzalig eindigde. Burton Heath, Charles Gratke, Barrows, Newton, Knickerbocker, Moorad en zeven anderen verongelukten met hun vliegtuig te Bombay.

In het boekje 'Last testimony' zijn hun artikelen over deze reis nog gebundeld. Maar invloed hebben zij niet meer gehad.

Meer punten vallen te noemen. In het algemeen trad Nederland zijn tegen-speler tegemoet in de volle wapenrusting van zijn nationale aard: zijn paternalisme, zijn geloof in gesprek, zijn constitutionalisme, zijn perfectionisme, zijn waarschijnlijk voor een koopmansnatie kenmerkende juridische denkwijze.

De Indonesiërs hadden daar niet de minste moeite mee. En bovendien hadden zij, hoe meer de tijd vorderde, steeds duidelijk belang bij mislukking dan bij welslagen van besprekingen.

In mei 1951 verklaarde Sjahrir tegenover Mr. Mitchener van de New York Herald Tribune:

'I would have accomplished little if the Dutch had not sent some of the most stupid, aloof and arrogant men I have ever known. We kept our mouths shut and let the Dutch talk. They argued themselves to death. No one could hear their stupidities without knowing they had no moral right to govern any colony.'

Het vervolg, al valt dat buiten dit verband, is misschien toch interessant.

'But', zei Sjahrir, 'I am afraid that if China captures all of Asia we are doomed. That is why I never mention New Guinea or Malaya. What Indonesia needs is not more land in New Guinea but a better land here at home. Right now we need men with low voices and high ideals....'.

Maar om tot de fouten der Nederlanders terug te keren: Wanneer al deze fouten hadden kunnen worden vermeden - en konden zij vermeden worden? - zouden de resultaten zo bijzonder veel anders en beter zijn uitgevallen? Beter voor Nederland en Indonesië beide?

Men kan er moeilijk in geloven. Het cruciale moment van de conferentie op de Hoge Veluwe is ongetwijfeld niet door de Regering uitgekozen. Men kan zeggen dat Van Mook dit min of meer heeft geforceerd, met bewust of onbewuste minachting voor Nederlands parlementaire verhoudingen. De Nederlandse delegatie moest onderhandelen zonder parlementair mandaat als rugdekking.

Want het zittende noodparlement gaf in hoofdzaak de politieke verhoudingen weer van 1937 - nieuwe verkiezingen waren pas vastgesteld voor 17 mei 1946.

Het was natuurlijk niet mogelijk en niet wenselijk spoedverkiezingen te organiseren in de twee weken tussen de ontwerp-overeenkomst die Van Mook met Sjahrir bereikte, en het begin der besprekingen in Nederland. Maar natuurlijk hadden verkiezingen veel vroeger gehouden kunnen en moeten worden.

Daarop is herhaaldelijk aangedrongen.

Schermerhorn wachtte om een nieuwe politieke eenheid zijn kans te geven.

Tenslotte de vraag, welke invloed het verlies van Nederlands-Indië op ons volk heeft gehad. Dit kan van verschillende kanten bekeken worden.

Belangrijk is toch wel: "The country has acquired a different profile; it has been made to share newly-created links of all kinds, which have opened up new perspectives in many different directions".

De krachtige opleving en vernieuwing van de Europese - en in het bijzonder de Nederlandse - economie, heeft in ruime mate het verlies van Indië als kolonie vergoed.

Ook in andere opzichten bleek hoe langer hoe meer, dat "The Dutch case" slechts één aspect was in de Europese problemen, waarvoor dit continent stond na de tweede wereldoorlog.

L I T E R A T U U R

- Prof. Dr. H. Baudet, en anderen:
Opstand en revolutie, Assen 1965
Netherland's retreat from empire
(Internat.-Spectator, no. 13, 8 juli, 1967)
The Netherlands after the loss of empire
(Journal of Contemporary History, vol. 4,
no. 1, jan. 1969)
- W. Brand, Heroriëntatie van vroeger in Indonesië
werkende Nederlandse bedrijven
(Handelswereld en wereldhandel,
Rotterdam, 1963, p. 147-150).
- D. Crena de Jongh, De sociaal-economische invloed van
Nederlands Indië op Nederland
Wageningen, 1938)
- J. B. D. Derksen en J. Tinbergen, Berekeningen over de economische
betekenis van Nederlands Indië voor
Nederland
(Maandblad C. B. S., no. 10/12, p. 10,
1945)

- I. H. Djajadiningrat, The beginnings of the Indonesian-Dutch negotiations and the Hoge Veluwe talks
New York, 1958
- W. Drees, Zestig jaar levenservaring,
Amsterdam 1962
- G. Mc. T. Kahin Nationalism and revolution in Indonesia,
New York 1952
- Arend Lyphart, The Trauma of decolonisation:
The Dutch and West Guinea
(Yale University Press, 1966).
- J. W. Meyer Ranneft, Nederland's fout in Indië
(De Gids, 1937).
- H. J. van Mook Indonesia, Nederland en de Wereld,
Amsterdam 1945
- L. Palmier, Indonesia and the Dutch,
London 1962

C. Smit, Het akkoord van Linggadjati:
uit het dagboek van Prof. Ir. W.
Schermerhorn
Amsterdam, 1959

D.M. Stikker Mémoires, Rotterdam, 1966

Alascan M. Tailor, Indonesian independence and the
United Nations,
London 1960

D. Wehl, The birth of Indonesia,
London 1948

Ch. Wolf, The Indonesian Story,
the birth, growth and structure of the
Indonesian Republic,
New York 1948

Prof. Baudet die zich met het hierboven aangeduide thema intensief heeft beziggehouden had helaas op korte termijn geen gelegenheid om zelf een artikel te schrijven.

Hij gaf echter onze redacteur Dr. G.J. van de Poll de vrijheid uit zijn artikelen te putten om te komen tot een schets van enkele gebeurtenissen die mede hebben geleid tot het uiteengaan van Indonesië - Nederland.

ADVERTENTIE

DE ANNE FRANK STICHTING

internationaal vormingscentrum

vraagt per 1 september a.s. een

STAFFUNCTIONARIS/CURSUSLEID(ST)ER

die in een gehele of gedeeltelijke funktie zich speciaal zal belasten met de uitvoering van vormingsprojecten op het gebied van het geschiedenisonderwijs (W. O. II etc.) voor V. W. O. en H. A. V. O. (leraren en leerlingen).

Candidaten dienen bij voorkeur reeds enige jaren als leraar geschiedenis (2e of 3e graad) werkzaam te zijn geweest.

Salaris nader overeen te komen op grond van opleiding en ervaring.

Met de hand geschreven sollicitaties binnen 14 dagen aan de directeur van de Anne Frank Stichting, Prinsengracht 263, Amsterdam, bij wie ook telefonisch nadere inlichtingen zijn te verkrijgen.
(020 - 24 28 37)

BOEKBESPREKING

Dr. A.T. Schuitema Meyer, Groningen vroeger en nu, Fibulareeks
Van Dishoek 1969.

De stadsarchivaris van Groningen begint zijn boekje in de 12e eeuw met onenigheid tussen de bisschop van Utrecht en de rijke kooplieden over de eigendomsrechten van de versterkte Sint Walburgskerk. Het is het begin van een voortdurende strijd ter verkrijging van onafhankelijkheid voor "de Stad". De invloed van de stad op de Ommelanden, waar een bijna anarchie heerste, wordt steeds groter en tezamen met deze plattelandsbevolking wordt de invloed van de prefect van de bisschop steeds meer aan banden gelegd. Dit is het begin van een ontwikkeling tot autonomie, waarbij "de Stad" tot één van de sterkste vestingsteden van Europa uitgroeide.

Een niet-Groninger, laten we zeggen een Hollander, is het vaak niet bekend dat de historie van Groningen zo heel anders is verlopen als in het westen van het land.

Met vele illustraties en verwijzingen maakt Dr. Schuitema Meyer de invloed van de bisschop van Utrecht en Duitse machthebbers op de stad Groningen duidelijk; onder meer vertoont het stadswapen nog de Duitse adelaars. Zij die interesse hebben in de historie van het noorden van Nederland kan dit boekje zeker ter lezing aanbevolen worden.

Het enige bezwaar is het feit dat sommige oude termen zonder verklaring (waarom geen voetnoot) in de tekst zijn opgenomen, wat voor leken op dit gebied enigszins bezwaarlijk kan zijn.

M.A.P.C. van de Poll.

RAAD VAN ADVIES

Prof. Dr. J. C. Boogman (Univ. Utrecht), Prof. Dr. A. E. Cohen (Univ. Leiden)
Prof. Dr. A. F. Manning (Univ. Nijmegen), Prof. Dr. A. B. Breebaart (G. U.)
Amsterdam) Prof. Dr. W. J. Wieringa (V. U. Amsterdam), Prof. Dr. E. H. Waterbolk
(Univer. Groningen), Dr. J. L. P. Brants (inspecteur VHMO), J. W. Fossen (Hfd. insp.
Kweekschool).

KERNCOMMISSIE

Drs. G. A. J. Giezeman, Dirk van Voorburglaan 16, Voorburg, Tel. 070-868123,
Voorzitter: algehele leiding en universitaire cursussen.

Drs. J. C. Visser, Antonie Duyckstraat 66, Den Haag, Tel. 070-555671.

1e Vice-Voorzitter: conferenties.

Dr. M. T. J. van der Vorst, Spotvogellaan 35, Den Haag, Tel. 070-685609,

2e Vice-Voorzitter: beleid collegedagen.

Mej. J. J. Ruitenbergh, Kijkduinsestraat 990, Den Haag, Tel. 070-257990,
1e secretaris, interne zaken.

J. C. M. Greep, Middelweg 104, Wassenaar, Tel. 01751-6387, 2e secretaris:
organisatie en administratie van de collegedagen.

H. van Unnik, Pomonaplein 21, Den Haag, Tel. 070-680355, penningmeester,
postrekening 527314, t. n. v. penningmeester Commissie Postacademiale Vorming
der V. G. N., te 's-Gravenhage.

De bijdrage voor de deelnemers aan de postacademiale colleges bedraagt
f. 10, -- voor de leden van de V. G. N. en f. 15, -- voor niet-leden.

LEDEN MET ZELFSTANDIGE TAKEN

Dr. J. Swart, Industrieweg 26, Assen. Tel. 05920-3006, portefeuilles.

Drs. R. H. Cools, Zijdeweg 57, Wassenaar, Tel. 01751-8215, publicaties.

KRINGSECRETARIA TEN

Alkmaar: Honthorstlaan 19,

Arnhem: Rembrandtlaan 31, Velp,

Breda: Biesdonkweg 65,

Goes: Valckeslotlaan 89,

Den Haag: Kijkduinsestraat 990,

Heerlen: Leenderkapelweg 27, Schaesberg,

Leeuwarden: Altenastreek 21, Dokkum,

Rotterdam: Pr. Julianalaan 49,

Venlo: Groenstraat 244,

Amsterdam: Titiaanstraat 33'

Den Bosch: Boxtelseweg 48, Vught,

Eindhoven: Kruisakker 76,

Groningen: Vondellaan 138,

Haarlem: Da Costalaan 46, Driehuis,

Hengelo: Frerikshuislaan 113, Almelo,

Maastricht: Passementsmakersdreef 30,

Utrecht: Boreelstraat 21, Hilversum,

Zutphen: Deventerweg 58,

Zwolle: Stevinstraat 9.

GAAT U NIET NAAR MOSKOU?

KOMT DAN NAAR SEPPE!

Onze ontspanning tijdens de zomervakantie wordt bedreigd door o. a. conferenties en vakantiecursussen. Dichtbij huis, in een zeer rustige en recreatieve omgeving zijn er echter aan het eind van de zomervakantie ongedwongen ontmoetingsdagen in het, bij Hoeven in West-Brabant gelegen, conferentieoord Seppe. Onder auspiciën van de V. G. N. en het "Verband der Geschichtslehrer Deutschlands" heeft daar een gesprek tussen Duitse en Nederlandse geschiedenisleraren plaats. Er zijn nog enkele plaatsen voor Nederlandse collega's beschikbaar.

Ons eigen ministerie van onderwijs draagt de kosten: voor f. 10, -- inschrijvingsgeld, te storten op giro-rekening 11 55 398 van G. S. Schaafsma, Breda, met vermelding van Seppe, bent U deelnemer.

(zie ook de oproep in Kleio 10e jaargang, nr. 10, blz. 367 en het verslag van Tutzing Kleio 9e jaargang nrs. 8 en 9)

de Commissie Buitenland.

ONZE EEUW

Geschiedenisleerboek voor de h.a.v.o.-top

door Drs. A. C. Niemeijer

en Drs. F. J. Schmit

2e druk – geb. f 15,—

Beoordeling:

Een boek, dat zich houdt aan de belofte in zijn titel Een Leerboek. En ik zag dat al aan het begin, een uitstekend leerboek, dat ik voor eigen gebruik dikwijls hoop te raadplegen.

Het boek geeft goed gedoseerde algemene beschouwingen. Ik vind zo'n hoofdstuk V over Crisis der zekerheden bepaald knap geschreven. Dit is voor jonge mensen begrijpelijk. Het is aangeboden leerstof, waarmee de een wel wat meer zal doen dan de ander. Maar het is de juiste vorm van voorstellen in een boek, dat als leerboek wil gelden.

Naast algemene beschouwingen geeft het boek (gelukkig!) ook voldoende feitenkennis, waaraan men houvast heeft. Wie dit zijn pupillen te leren geeft, kan er zeker van zijn, dat hij ze over de laatste halve eeuw tenminste een goed chronologisch overzicht meegeeft.

Tenslotte, en ook dat is een grote verdienste van dit boek, het neemt in geen enkel onderdeel de allure aan van hier moeten we even dieper op ingaan. Maar het bereidt de mogelijkheid daartoe wel voor. Onderwerpen over capita selecta zijn er gemakkelijk te vinden. Misschien komen de schrijvers daar nog wel eens toe, aansluitend bij dit boek.

De uitgever heeft het op aantrekkelijke wijze uitgegeven. Mooi papier, prettige druk, verzorgde illustraties.

Mijn overtuiging is, dat de schrijvers het h.a.v.o. onderwijs een goede dienst hebben bewezen.

(Weekblad)

ONZE EEUW

is een uitgave van THIEME-ZUTPHEN

Tel. 05750-38430* (levering ook via de boekhandel)

Meulenhoff historische atlas

onder redactie van Dr. M. B. van der Hoeven met medewerking van
J. H. P. Kemperink en Drs. J. H. Ringrose.

In nauwe samenwerking met Zweden, Noorwegen, Denemarken en Finland is deze Nederlandse editie tot stand gekomen.

De atlas tracht zoveel mogelijk een filmisch beeld te geven, met nadruk op een bepaald accent en vermindering van alles wat daarvan zou kunnen afleiden. De 'doorlopende film' besteedt vooral aandacht aan de *verandering* – meer dan aan het statische beeld. Aan de kaarten gaat een korte toelichtende beschrijving vooraf die tot het beter lezen van de kaarten kan bijdragen.

55 kaartpagina's, met in totaal 190 kaarten en kaartjes, alle in kleuren; uitgebreid register. Derde druk f 12,50

Presentexemplaren op aanvraag.

meulenhoff educatief

prinsengracht 468, amsterdam

postbus 100, tel. 020-235707

ook verkrijgbaar via de boekhandel

Drs. N. van der Blom / ERASMUS EN ROTTERDAM

De auteur bespreekt de oude vraag of Erasmus inderdaad in Rotterdam is geboren en antwoordt bevestigend.

Na een verslag over de ietwat mislukte aanbidding van een geschenk aan de humanist door de Staten van Holland volgt de geschiedenis van het geboortehuis en van de totaal vijf beelden die Rotterdam voor Erasmus oprichtte.

Op de Rotterdamse stadsschool gebruikte rector Berius een boekje van Erasmus – het verhaal daarover vormt, met een beschouwing over de betekenis van de Erasmus-verzameling in de Gemeentebibliotheek van Rotterdam, het slot van het boekje.

deel 26 kleine Roterodamumserie / omvang 96 blz. / formaat 10½ × 17 cm / omslag Jeannette Kossmann / prijs geb. f 4,— / verkrijgbaar in de boekhandel